

Saugumas ir jo pasakojimai 1990–2004 metų Lietuvos skulptūrinėse instaliacijose ir videomene

Tautvydas Petrauskas

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Lithuanian Culture Research Institute
tautvydaspet@gmail.com

Santrauka. Antrosios Lietuvos Respublikos pirmas nepriklausomybės dešimtmetis jau yra istorija, sulaukianti tyrėjų, plačiosios visuomenės ir kultūros atstovų dėmesio. Dėl socialinio, politinio, ekonominio, kultūrinio nestabilumo pereinamuoju (1990–2004 m.) laikotarpiu saugumas buvo viena pamatinių šio tiriamojo laikotarpio dilemų, ji pasireiškė ir menininkų kūryboje. Joje saugumas įgyjo diskursyvaus pasakojimo pavidalą. Saugumo sąvokai apibrėžti daugiausia pasitelkiamos Gėrardo Genetė'o naratologinės įžvalgos. Straipsnio tikslas – apibrėžus saugumo konceptą atlikti Lietuvos devyniasdešimties (10-ojo dešimtmečio) saugumo kategorijos sociokultūrinių pokyčių palyginimą su saugumo artikuliacija skulptūrinėse instaliacijose ir videomene („Post Ars“, Artūro Railos, Algio Lankelio, Eglės Rakauskaitės ir Deimanto Narkevičiaus kūriniai), išryškinant kūrinių saugumo *pasakojimų* ir saugumo *istorijos* valstybėje bei visuomenėje santykį. Tyrimas parodė, kad meniniame gyvenime aptariamam laikotarpiu aktyviai dalyvavę kūrėjai *savąją* dabartį artikuliuavo *per* naratologines analepses ir prolepses, (ne)saugumo šaltiniais labiau laikydami ne (tik) fizinės ir kriminogeninės ar socioekonominės kilmės pavojus, o visuomenės sovietinės patirties pasekmes bei ateities ir progreso apologetiką – šitaip buvo klausama apie nepriklausomybę atkūrusios valstybės judėjimo kryptį, veikiamą praeities patyrimo ir ateities lūkesčių.

Reikšminiai žodžiai: saugumo istorijos, Gėrardo Genetė'o naratologija, skulptūra, videomenas, devyniasdešimtiniai, Antroji Lietuvos Respublika.

Security and Its Narratives in Lithuanian Sculptural Installations and Video Art, 1990–2004

Abstract. The first decade of independence of the Second Republic of Lithuania is now part of history, attracting the attention of researchers, the general public, and cultural figures. Due to social, political, economic, and cultural instability during the transitional period (1990–2004), security was one of the fundamental dilemmas. It was also reflected in the work of artists, taking the form of a discursive narrative. The aim of the article is to define the concept of security, primarily based on Gérard Genette's narratological insights, and compare the sociocultural changes in the category of security in 1990s Lithuania with the articulation of security in sculptural installations and video art (“Post Ars,” works by Artūras Raila, Algis Lankelis, Eglė Rakauskaitė, and Deimantas Narkevičius), highlighting the relationship between the *narratives* of security in those works and the *history* of security in the state and society. The study has showed that Lithuanian artists who were actively involved in the art scene during the period under consideration articulated *their own* present *through* narratological analepses and prolepses. For them not (only) the threats of a physical, criminogenic, or socioeconomic nature, but rather the consequences

Received: 02/03/2026. Accepted: 29/05/2026.

Copyright © 2026 Tautvydas Petrauskas. Published by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

of Soviet experience and the apologetics of the future and progress were the sources of (in)security, thus raising questions about the direction of the newly independent state, shaped by past experiences and future expectations.

Keywords: security narratives, Gérard Genette's narratology, sculpture, video art, the 1990s, the Second Republic of Lithuania.

Įvadas

Antrosios Lietuvos Respublikos pirmas dešimtmetis – devyniasdešimtiniai¹ – laikomas istoriniu periodu ir sulaukia vis daugiau tyrėjų², plačiosios visuomenės³ ir kultūros atstovų⁴ dėmesio, o prieš kelerius metus Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto magistrantams atsirado galimybė pasirinkti šiam laikotarpiui skirtą rudens semestro paskaitų kursą „Lietuvos devyniasdešimtųjų anatomija: nuo politikos iki atminties“ (dėstytojai – dr. Marius Ėmužis ir dr. Antanas Terleckas). Devyniasdešimtiniai žymi lūžinį etapą ir fundamentalius pokyčius valstybėje, visuomenėje ir kultūroje: baigėsi Šaltasis karas, žlugo Sovietų Sąjunga, Lietuva drauge su kitomis Rytų bloko šalims po pusės amžiaus tapo suvereniomis valstybėmis. Sociologas Zenonas Norkus išėjimą iš Sovietų Sąjungos XX a. pabaigoje traktuoja kaip postkomunistinės transformacijos laikotarpį, kuris baigėsi 2004 m., Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare⁵. Tai žymi ne įvykį, o trukmę ir kryptį turintį procesą, apimančią daugybę skirtingų analizės būdų, pavyzdžiui, išryškinant vieno ar kito sociokultūrinio aspekto dinaminę raidą.

Straipsnyje tiriamo laikotarpio (1990–2004 m., arba „ilgųjų devyniasdešimtinių“) ir jame vykusių procesų analizė fokusuojama į *saugumo* kategoriją. Istorikas Marius Ėmužis *saugumą* laiko viena pamatinių šio laikotarpio sąvokų⁶. Beje, pastebėtina, kad politologas Philippe'as Bourbeau į saugumo reiškinį žvelgia kaip į nesibaigiantį procesą⁷. Tęsiant M. Ėmužio nuostatą apie saugumo svarbą Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, straipsnyje dėmesys sutelkiamas į *saugumo* reiškinio artikuliacijas devyniasdešimtinių

¹ Vietoje griozdiško „dešimtojo dešimtmečio“ ar painiavą įvedančių „devyniasdešimtųjų“ (sąvoka žymi vienų metų laikotarpį, nors dažnai vartojama visam dešimtmečiui įvardyti), paskutinį XX a. dešimtmetį vadinti „devyniasdešimtiniais“ pastaruoju metu siūlo lietuvių filologai ir leidinių redaktoriai. Žr. pavyzdžiui: Frank, E. Devyniasdešimtiniai amžinai. *Šiaurės Atėnai*, 2025 m. vasario 14, Nr. 3 (1451), p. 2, taip pat prieiga per internetą: <https://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2024/12/Nr.3-1451-2025-02-14.pdf> [žiūrėta 2026-02-27]; Jonušys, L. Mano ir mūsų devyniasdešimtiniai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2026, Nr. 3, p. 44–47; Niauronytė, A. Kalbos inspekcija žmonių širdyse. *Literatūra ir menas*, 2024 m. kovo 8 d., Nr. 5, p. 22–24, taip pat prieiga per internetą: <https://literaturairmenas.lt/literatura/aira-niauronyte-kalbos-inspekcija-zmoniui-sirdyse> [žiūrėta 2026-02-20]. Pritariant tokiam siūlymui, šiame straipsnyje taip pat vartojamas terminas „devyniasdešimtiniai“.

² Žr. pavyzdžiui: Ėmužis, M. Reformos, integracija ir skurdas: kokią nepriklausomybės istoriją rašysime? *Naujasis Židinys-Aidai*, 2025, Nr. 7, p. 29–36, taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/marius-emuzis-reformos-integracija-ir-skurdas-kokia-nepriklausomybes-istorija-rasysime-2025-nz-a-nr-7/> [žiūrėta 2026-02-27].

³ Verta atkreipti dėmesį į didelio populiarumo sulaukusį pagal Rimanto Kmitos to paties pavadinimo romaną (Kmita, R. *Pietinia kronikas: popromanas*. Vilnius: Tyto alba, 2016) pastatytą filmą *Pietinia kronikas: [filmas]* / režisierius – I. Miškinis, scenarijaus autorė – E. Vertelytė, 2024, taip pat daugiataražį menininko Dariaus Žiūros romaną „Diseris“ (Žiūra, D. *Diseris: [autobiografinė proza]*. Vilnius: Kitos knygos, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2024), kurių laikas ir erdvė – devyniasdešimtinių Lietuva.

⁴ Verta paminėti Vilniaus MO muziejuje vykusią parodą „Rūšių atsiradimas: 90-ųjų DNR“ (2019 spalio 5 d. – 2020 vasario 23 d.) ir Lietuvos valstybės naujajame archyve vykusią parodą „Pirmyn, o po to žiūrėsime: 90-ųjų kabinetas“ (2025 lapkričio 27 d. – 2027 sausio 1 d.).

⁵ Plačiau žr. Norkus, Z. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. Taip pat prieiga per internetą: https://www.old.vu.lt/site_files/LD/Kokia_demokratija_koks_kapitalizmas.pdf [žiūrėta 2026-02-20]. Beje, sutariama, kad politiniame ir ekonominiame lygmenyse posovietinė transformacija Lietuvoje laikytina daugiau ar mažiau įvykusia, tačiau dėl šio perėjimo pabaigos socialinėje ir kultūrinėje plotmėse tebevyksta diskusijos. Pasak politikos filosofo Tomo Kavaliausko, „kai nėra stabilumo, nuolat esame permainų sukuriuose šmėkščiojant sovietmečio įpročiams, nomenklatūros formoms ir ideologinėms takoskyroms tarp politikų bei intelektualų, verta turėti omenyje pokomunistinio laikotarpio pabaigos reliatyvumą.“ – Kavaliauskas, T. Apie Zenono Norkaus teleologinį mąstymą klausiant: ar Vidurio Europoje pokomunistinė transformacija jau užbaigta? *Darbai ir dienos*, 2012, t. 58, p. 334, taip pat prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/31108d83-74c6-49b6-a740-8adffdfef961/content> [žiūrėta 2026-02-27].

⁶ Plačiau žr. Ėmužis, M. Reformos, integracija ir skurdas: kokią nepriklausomybės istoriją rašysime?, p. 29–36.

⁷ Bourbeau, P. A Multidisciplinary Dialogue on Security. In: *Security: Dialogue Across Disciplines* / Ed. P. Bourbeau. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 8, <https://doi.org/10.1017/CBO9781316227671.001>.

skulptūrinėse instaliacijose ir videomene. Devyniasdešimtiniais sukurta gana daug kūrinių, interpretuotinių kaip (ne)saugumo (fizinio ir žmogaus, tapatybės, politinio, socialinio, ekonominio) raiška: Artūro Railos „Lopšys, garantuojantis pragmatiską infantilumą“ (1994, 2 iliustracija), Eglės Rakauskaitės „Meduje“ (1993), „Taukuose“ (1998, 4 iliustracija), Mindaugo Navako „Ketrios didžiosios nesavaranikiškos“ (1994–2008), Evaldo Janso „Tulpių lysvė“ (1992), „Puokštė mylimai“ (1996), Deimanto Narkevičiaus „Niekada atgal“ (1994), Audriaus Novicko „Naujai išbandytos senos legendos“ (1995), Gintaro Makarevičiaus „Matyti ir jausti“ (1996), Konstantino Bogdano „Aš menininkas / Aš save myliu“ (1996), Eglės Ridikaitės ciklas „Žiedų 50“ (1999–2000), Jurgos Barilaitės „Būtinoji gintis“ (2001) ir kiti. Nors saugumo raišką galima pastebėti kiekvieno jų kūryboje, dėl ribotos straipsnio apimties analizuojama tik dalies išvardytų menininkų kūryba.

Analizuojamų kūrėjų darbai ir idėjinės prieigos pasižymi jautrumu savojo laikotarpio kasdienybei ir saugumo kategorijos pokyčius lėmusioms sociokultūrinėms permainingoms. Saugumo klausimas to meto Lietuvos mene ir visuomenėje svyravo tarp *nors* ir *tačiau*: atkurtas valstybės suverenitetas suteikė laisvę ir pasirinkimo galimybę, tačiau politinių, ekonominių, socialinių struktūrų stoka nepriklausomybės pradžioje kėlė didelių sunkumų valstybės steigčiai ir raidai (nepritekliai⁸, išaugęs nusikalstamumas⁹ ar nedarbas¹⁰, atsakas į 1991–1994 m. „šoko terapiją“, skirtą kapitalistinei rinkos ekonomikai atkurti¹¹, taip pat kultūrinis pasimetimas, *vėlavimo* diskursas ir taip toliau). Kitaip tariant, sovietinė ideologija ir kūrybą cenzūruojantis režimas atkūrus šalies nepriklausomybę tarsi išnyko, tačiau laisvės *ištiktis* sukėlė naujas socioekonominės problemas ir kūrybinius iššūkius. Šie istorinį ir kultūrinį kontekstą lėmę *nors* ir *tačiau* kaip tam tikri performatyvai ir suteikia galimybę į tiriamojo laikotarpio (1990–2004 m.) saugumo klausimą žvelgti kaip į pasakojimą, kurio raiška aptinkama ir mene. Taigi Lietuvos nepriklausomybės pradžia įgavo nesaugaus, pavojingo laikotarpio įvaizdį ar kitaip – diskursyvų pasakojimą, o tai suteikia pagrindą analizuoti saugumo raišką Lietuvos vizualiuosiuose menuose pasitelkiant naratologinę prieigą. Ji pirmiausia yra literatūrologinė analizės kryptis, tad straipsnyje analizuojami vizualiojo meno kūriniai traktuojami kaip teksto plačiąja prasme sankirta, kurioje į vieną audinį susipina struktūriniai santykiai tarp meno kūrinio, žiūrovo (suvokėjo) ir istorinio konteksto¹². Visa tai leidžia pasitelkti vieno iš naratologijos pradininkų – Gėrardo Genetėo – naratologijos teoriją (išryškinant pasakojimo dėmenis¹³) ir

⁸ Apie didžiulę infliaciją, ūkio nuosmukį, deficitą ir kitas socioekonominės nepriklausomybės pirmojo dešimtmečio problemas žr. Kuodis, R. Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos. *Pinigų studijos*, 2008, t. 12, Nr. 2, p. 97–105, taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367153072185/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-20].

⁹ Nusikalstamumo lygis Lietuvoje išliko aukštas visą pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį, tačiau aukščiausias jo lygis tyrėjų fiksuojamas 1989–1993 m. laikotarpiu. Plačiau žr. Gutauskas, A. Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika. *Jurisprudencija*, 2003, t. 49, Nr. 41, p. 5–18, taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367182475746/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-27]; Dapšys, A. Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas). *Jurisprudencija*, 1999, t. 11, Nr. 3, p. 5–21, taip pat prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/cris/entities/publication/d9242add-9fbe-4bc7-bd3e-9c93ceac9a9b> [žiūrėta 2026-02-27]; Acus, A.; Beteika, L.; Kraniauskas, L.; Spiriajevas, E. *Nusikaltimai Klaipėdoje 1990–2010 m.: erdvės, slinkty, struktūros*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.

¹⁰ Remiantis Kęstučio Balio Paulavičiaus tyrimu, nedarbas Lietuvoje pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį nuolat augo: Paulavičius, B. K. Užimtumas ir nedarbas Lietuvoje 1990–2000 metais. *Istorija*, 2000, t. 45, p. 56–59, taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367186222612/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-20].

¹¹ Žr. *Demografinis, ekonominis, energetinis, maistinis ir epidemiologinis moderniosios Lietuvos visuomenės ir tautos atsparumas (1883–2023): pagrindiniai projekto rezultatai ir rekomendacijos* / parengė Z. Norkus. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2026, p. 24. Prieiga per internetą: https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Demografinis_ekonominis_energetinis_maistinis_ir_epidemiologinis_at-sparumas.pdf [žiūrėta 2026-09-28].

¹² Plg. Žemgulis, V. Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas. *Problemos*, 2004, t. 66, p. 52–65, <https://doi.org/10.15388/Problemos.2004.66.6633>.

¹³ Žr. Genette, G. *Pasakojamasis diskursas: metodo išbandymas* / iš prancūzų k. vertė D. Vaitiekūnas. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2022. Plačiau apie G. Genetėo naratologiją žr. Vaitiekūnas, D. Gėrardo Genetėo naratologija. *Žmogus ir žodis*, 2002, t. 2, Nr. 4, p. 30–42, taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367177515462/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-03-01].

formuluoti klausimus apie meno kūrinio ir istorinio konteksto santykį – ar (ir) koku lygiu meno kūriniai atspindi, perinterpretuoja, neigia, ignoruoja *istoriją*? Kokia saugumo visuomenėje ir valstybėje sąveika su saugumo raiška mene? Koks santykis tarp saugumo transformacijų (socialinėje) tikrovėje ir saugumo raiškos mene? Tad straipsnio tyrimo objektas ir yra saugumo transformacijų (socialinėje) tikrovėje santykis su saugumo dinamika ir raiška Lietuvos devyniasdešimtinių vizualiųjų menuose, o saugumas suprantamas ne kaip ontologinė substancija (kas nors nekintančio), bet kaip naratyvinė forma, per kurią organizuojamas politinis ir (ar) vizualinis patyrimas. O straipsnio tikslas – apibrėžus saugumo konceptą palyginti Lietuvos devyniasdešimtinių sociokultūrinius saugumo kategorijos pokyčius su saugumo artikuliacija to laikotarpio skulptūrinėse instaliacijose ir videomeno kūrinuose. Tikslui pasiekti keliami šie tyrimo uždaviniai: 1) remiantis dalyko literatūra, apibrėžti saugumo sampratą; 2) saugumo sampratai pritaikius naratologijos postulatus, išryškinti esminius sociokultūrinius saugumo sąrangos pokyčius; 3) remiantis skulptūrinių instaliacijų ir videomeno kūrinių analize, nustatyti, ar ir jei taip, kiek saugumo raiška šiuose kūrinuose (ne)sutampa su saugumo pokyčių procesais to meto sociokultūrinėje tikrovėje.

Straipsnio pirmojoje dalyje glaustai apibrėžiama saugumo samprata, antrojoje dalyje ji suartinama su naratologijos teoriniais postulatais. Kitose (trečiojoje–penktojoje) dalyse išryškinami tiriamuoju laikotarpiu sociokultūrinėje plotmėje įvykę vidiniai saugumo (statuso, erdvių saugumo, tapatybės klausimo) poslinkiai bei nubrėžiami trys saugumo parametrai (stabilumas / tęstinumas, (saugumo) erdvės ir tapatybė), kurie traktuojami kaip saugumo *istorijos* G. Genette'o aptariama prasme. Paskutinėje – šeštojoje – dalyje analizuojami devyniasdešimtinių skulptūrinių instaliacijų ir videomeno kūriniai bei atliekamas kūriniuose artikuliuojamų saugumo *pasakojimų* palyginimas su savojo laikotarpio saugumo *istorijomis*.

1. Apsibrėžiant saugumą

Saugumas šiame straipsnyje suvokiamas kaip grėsmės nebuvimas kam nors, kas laikoma vertinga. Lietuvių kalbos etimologinio žodyno bazės duomenimis, žodžiai *saugoti*, *saugus* patenkinamo kilmės aiškinimo neturi, todėl siūloma juos aiškinti kaip „savybinio įvardžio ir veiksmazodžio šaknies lydinį: *sau-goti*“¹⁴. Pirmoji žodžio dalis „sau“ nurodo „sau pačiam“ kryptį – kitaip tariant, į ką nors, kas yra „aš“, „pats“ ar „mano“. Etimologiniu požiūriu *saugumas* sietinas su tapatumu ir vientisumu. Tarptautinio ir individualaus saugumo tyrėjas Barry'is Buzanas *saugumą* įvardijo kaip sudėtingą ir „esmiškai ginčytiną“ (angl. *essentially contested*) sąvoką, nuolat keliančią gausius debatus. Tai reiškia, jog saugumas verčiau yra ne *arba / arba*, o *ir / ir*¹⁵.

Remiantis filosofu Jonathanu Herringtonu, išskirtinas *objektyvusis* bei *subjektyvusis* saugumas¹⁶. Objektyvusis saugumas žymi tiesioginius veiksmus siekiant apsisaugoti nuo ko nors (smurto, alkio, politinės priespaudos) saugant tai, kas laikoma vertinga ir kas reikšminga ateičiai, todėl reikalauja apsaugos *dabar*. Subjektyvusis saugumas žymi laisvę nuo baimės, taip pat nerimo nebuvimą, lemiantį saugumo jausmą ar būseną. Saugumo jausmo stoka subjektą sekina dabartyje, todėl subjektyvusis saugumas pirmiausia susijęs su esamuoju laiku, o štai objektyvusis – orientuotas į būsimąjį laiką. *Intersubjektyvusis* saugumas žymi tam tikrą asmenų grupės (pavyzdžiui, menininkų bendruomenės, tai pačiai kartai atstovaujančių žmonių, lietuvių ir t. t.) jauseną, kai grupės nariai bendrai sutaria dėl saugumo objektų ir grėsmių.

Grėsmės (ne)buvimas implikuoja saugumo erdvinį matmenį. Saugumo erdvė gali būti ir fizinė, ir diskursyvi. Grėsmė saugumui kyla, kai ši erdvė (riba) peržengiama, o peržengimas, savo ruožtu, galimas ir

¹⁴ Săugoti. *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <https://etimologija.balticnexus.lt/?w=s%C3%A1u-goti> [žiūrėta 2026-05-28].

¹⁵ Buzan, B. *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo* / iš anglų k. vertė A. Andrulis... [et al.]. Vilnius: Eugrimas / ALK, 1997, p. 39.

¹⁶ Žr. Herrington, J. Philosophy: The Concepts of Security, Fear, Liberty, and the State. In: *Security: Dialogue Across Disciplines* / Ed. P. Bourbeau. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 22–44, <https://doi.org/10.1017/CBO9781316227671.002>.

iš vidaus, ir iš išorės. Taigi, saugumą įmanu įsivaizduoti kaip tam tikrą minties lygmens sferą, kurios statusą lemia ir jame, ir už jo ribų vykstantys procesai. Saugumas yra teleologinio-procesualaus pobūdžio – tai tikslas, siekis ar poreikis, kurio link nuolat (saugumo laikinis aspektas) „judama“, todėl saugumas iš prigimties negali turėti baigtinumo dėmens, nes „procesas niekad nėra pabaigiamas“¹⁷. „Normaliai“ saugumo veikmei užtikrinti reikalinga plėtra, nekelianti grėsmės sau pačiai. Galiausiai saugumas yra ir išvestinis reiškiny, kurio pirminis „katalizatorius“ yra pats poreikis ar *ko nors* stoka.

Taigi, saugumas – santykinis (priklausantis nuo saugumo subjekto bei nuo grėsmių šaltinių) fenomenas, turintis laikinę (*būseną* kaip dabarties padėtis, *poreikis* kaip vektorius į ateitį) ir erdvinę (vidinės ir išorinės ribos, skiriančios saugumą nuo nesaugumo) plotmes. Saugumo fenomeno principas arba funkcija – tapatumo išsaugojimas, todėl esminėmis laikytinos stabilumo ir tęstinumo sąvokos.

2. Saugumas kaip pasakojimas

Motyvą rinktis tokį metodą parankiausia įžodinti naratologijos tyrėjos Nijolės Keršytės ištara:

*Pasakojime ne tik modifikuojamas istorijos laikas, pati istorija jame pateikiama iš tam tikros perspektyvos, tam tikru balsu. Įvykiai pasakojime nėra duoti kaip fiziniai daiktai-savyje, jie kieno nors suvokiami (matomi, patiriami, išgyvenami), todėl išreiškia subjektinį suvokimą. „Subjektinis“ čia turėtų būti suprantamas ne XIX amžiuje ir mūsų laikais vis dar paplitusio pozityvizmo prasme – kaip objektyvaus, beasmenio, visuotinio priešybė, bet kantiškai – kaip neatsiejamas nuo žmogiško suvokimo, sąmonės, o ne duotas savaime, fizinis. Subjektiškumas, kaip ir laikiškumas, pasakojime – tai tam tikras žmogaus vaizduotės, žmogiško suvokimo galimybių konstruktas.*¹⁸

Pasakojimas straipsnyje suvokiamas remiantis G. Genette'o pateikta trilype prasme: tai papasakoti įvykiai, „žodinis ar rašytinis diskursas, kuris pateikia vieną įvykį ar įvykių seką“¹⁹; pasakojimas kaip seka „realių ar išgalvotų įvykių, kurie yra to minimo diskurso objektas“²⁰; ir pasakojimo aktas, kuris taip pat susijęs su įvykiu, „tačiau jau ne su tuo, kuris yra papasakojamas, o su įvykiu, kuris vyksta tuomet, kai kas nors apie ką nors pasakoja – tai pats pasakojimo aktas kaip toks“²¹. G. Genette'as visa tai atitinkamai pavadino *istorija*, *pasakojimu* ir *naracija*²². Naratologija analizuoja ne tik ir ne tiek šiuos aspektus, kiek santykius tarp jų: G. Genette'as santykį tarp istorijos ir pasakojimo apibūdino *laiko* ir *būdo* sąvokomis, o santykius tarp naracijos ir pasakojimo bei naracijos ir istorijos – *balso* sąvoka. Straipsnyje socialinės ir kasdienės tikrovės saugumas traktuojamas pirmąja G. Genette'o pasakojimo sampratos prasme – kaip istorija. O meno kūrinų semantinės ypatybės, interpretuotinos kaip saugumo raiška, traktuojamos remiantis antruoju prancūzų naratologo pateiktu variantu – kaip pasakojimas siaurąja prasme, artikuliuojamas meno kūrinų prasminėje sąrangoje.

Skirtingiems papasakotų įvykių sekos ir pasakojimo (įvykių tekste) santykio aspektams analizuoti G. Genette'as suformulavo *tvarkos*, *trukmės* (arba *greičio*) ir *dažnio* kategorijas. Tiriant pasakojimo laikinį aspektą, nagrinėjama laikinė įvykių seka istorijoje (diagezėje) su įvykių pateikimo tvarka pasakojime, taip pat įvykių trukmė (sekundė, valanda, diena...) istorijoje su jų pateikimo pseudotrukme (t. y. su įvykiams skirtu teksto ilgumu) – taip matuojamas pasakojimo greitis, taip pat įvykių pakartojamumas istorijoje su pakartojamumu (dažniu) pasakojime²³.

¹⁷ Bourbeu, P. A *Multidisciplinary Dialogue on Security*, p. 8.

¹⁸ Keršytė, N. *Pasakojimo pramanai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 325.

¹⁹ Genette, G. *Pasakojamasis diskursas: metodo išbandymas*, p. 30.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

²¹ *Ibidem*, p. 30–31.

²² *Ibidem*, p. 32.

²³ Plg. Vaitiekūnas, D. *Gérardo Genette'o naratologija*, p. 34.

3. Saugumo istorijos: statuso pokyčiai

Įvardijus saugumą kaip fenomeną, kurio branduolį sudaro stabilumas, tęstinumas, (saugumo) erdvės ir tapatybė, reikalinga apibrėžti pasakojimą, atstovausiantį tam, ką G. Genette'as įvardijo kaip *istoriją*. Toliau išskiriamos ir glaustai aptariamoms trys *istorijos*, traktuojamos kaip saugumo reiškinio pokyčiai dešimties: menininko statuso pokytis; erdvių saugumo lygio sumažėjimas; laisvės „perteklius“, lėmęs pasimetimą kultūrinės tapatybės klausimu.

Svarbiu saugumo sąrangos „įvykiu“ laikytinas menininko statuso socioekonominis pokytis. Statusas – socialinė pozicija, suteikianti tam tikras teises ir pareigas, ir nors galima turėti keletą statusų, tik vienas jų – vadinamas pagrindiniu – apibrėžia žmogų socialiai ir dažniausiai priklauso nuo jo užsiėmimo; statusas gali būti priskirtas arba įgytas (pasiektas)²⁴. Statusas yra socialinė pagarba ir prestižas, kurį asmeniui ar atskirai grupei priskiria kiti visuomenės nariai. Paprastai turinčios statusą grupės išskiria savitais elgsenos modeliais, kuriais vadovaujasi grupės nariai²⁵. Sovietmečiu socialinis menininko statusas buvo aukštas, o režimui griuvus menininko padėtis visuomenėje pakito²⁶.

Socialinis menininko statusas sovietmečiu buvo įgyjamas instituciškai – tampa Vilniaus dailės instituto studentu, o po studijų – Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos (toliau – LTSR) dailininkų sąjungos nariu. Kūrėjai privalėdavo dalyvauti vietinėse, vėliau sąjunginėse parodose, o priėmimas į LTSR dailininkų sąjungą vykdavo keliomis pakopomis: „[...] pirmiausia kandidatas patekdavo į jaunųjų sekciją arba keletą metų turėdavo išbūti kandidatu, kol įgydavo teisę tapti tikruoju nariu.“²⁷ Žengdamas tokiu keliu ir priimdamas menininko socialinį vaidmenį, kūrėjas neišvengiamai tapdavo vis labiau susaistytas su sovietine valdžia ir konjunktūros sluoksniu – tai buvo iš esmės vienintelis būdas norint rengti parodas ir (ar) gauti materialinių išteklių kūrybai: sovietmečiu „dailininko darbui reikalingas medžiagas buvo galima įsigyti tik Dailės fondo parduotuvėse, į kurias įžengti turėjo teisę tik Dailininkų sąjungos nariai“²⁸.

Menotyrininkė Rasa Žukienė akcentuoja, jog sovietmečiu konkursai stojant į dailės institutus buvo didžiuliai ir rodė siekį užsitikrinti (aukštą) socialinį statusą, kadangi tokiu būdu po studijų galiausiai LTSR dailininkų sąjungos nariu tapusiam dailininkui atsiverdavo didelės materialinės galimybės – socialinės garantijos ir privilegijos, studija, galimybė nedirbti nuolatinio darbo, „o jei būdavo lojalus valdžiai, gaudavo valstybinių užsakymų ir pragyvenimo lygis tapdavo labai geras“²⁹. Be to,

*sovietmečiu menininkams būdavo sudaromos galimybės vykti į kūrybos namus įvairiose Sovietų Sąjungos vietovėse arba su specializuotomis Kultūros ministerijos grupėmis keliauti į užsienį. Kūrybinių sąjungų nariai taip pat turėjo teisę įsigyti užmiesčio sodybas, kas buvo draudžiama nelaisvųjų profesijų darbuotojams, labiau nusipelnusieji būdavo gydomi geresnėse poliklinikose bei ligoninėse, galėjo lankytis specialiose parduotuvėse. Priklausomybė Dailininkų sąjungai garantavo teisę į senatvės pensiją.*³⁰

²⁴ Žr. Matulionis, A. V. *Sociologija* / 2-oji laida. Vilnius: Homo liber, 2002, p. 55. Taip pat žr. Morkevičius, V.; Norkus, Z. Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2012, t. 31, Nr. 2, p. 92, <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2012.2.393>.

²⁵ Plg. Giddens, A. *Sociologija* / iš anglų k. vertė J. Markevičienė, D. Masilionis, A. Valantiejus. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 272.

²⁶ Plačiau žr. Šutinienė, I. Menininkų požiūriai į valstybę jų pripažinimo mechanizmų kontekste: kartų ypatumai. In: Krukauskienė, E.; Kublickienė, L.; Matulionis, A.; Rapoportas, S.; Šutinienė, I. *Menininkas ir valstybė: socialinis psichologinis aspektas*. Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 33–60.

²⁷ Jankevičiūtė, G. Įvadas. In: *Lietuvos dailininkų sąjunga*. Kn. 1 = *Lithuanian Artists' Association*. Book 1 / redakcinė taryba: V. Krutinis (pirmininkas)... [et al.]. Vilnius: Lietuvos dailininkų sąjungos PĮ Dailės leidybos ir informacijos centras, 2002, p. 10.

²⁸ *Ibidem*, p. 10.

²⁹ Sovietmečio menas – aktualus? / R. Andriušytės-Žukienės ir K. Antanaičio pokalbis; parengė V. Milkova. *Diena.lt*, 2010 m. sausio 5 d. Prieiga per internetą: <https://diena.lt/santaka/sovietmecio-menas-aktualus-263442> [žiūrėta 2026-03-01].

³⁰ Jankevičiūtė, G. *Įvadas*, p. 10.

Dailės gyvenimą anuomet kontroliavęs sovietinis valdžios aparatas kaip atlygį už lojalumą dailininkams aukščiau paminėtais būdais užtikrindavo socioekonominį saugumą, tam tikrą stabilumą. Statusas sovietmečiu buvo nulemiamas ne tiek vidinių meno ypatybių, estetinių kategorijų ar vertybių, kiek valdžios ideologinių mechanizmų³¹. Sovietinė tikrovė statuso atžvilgiu teikė tam tikrą nuspėjamumą ir pastovumą, kurių esminiai elementai (socialinis išskirtinumas kaip privilegijos ir prestižas; materialinė parama užsakymais ir suteikiamomis dirbtuvėmis, taip pat galimybė nedirbti kito darbo ir kt.) po 1990 m. pakito arba buvo prarasti.

Atsižvelgiant į sovietmečio dailės politikos mechanizmą, šio socioekonominio ir (ar) sociopsichologinio saugumo vienu iš šaltinių pagrindai galima laikyti Dailininkų sąjungą. Ji, nors ir turėjo subjektyvią galimybę „vietinio“ lygmens klausimus spręsti savarankiškai, iš esmės buvo pavaldi ir atskaitinga centrinei sovietinei valdžiai. Vis dėlto LTSR Dailininkų sąjunga turėjo didelę įtaką menininko statusui ir padėčiai visuomenėje: planuodavo ir organizuodavo parodas ar apdovanojimus, taip pat dailininkų išvykas į užsienį, sprendavo klausimus dėl dirbtuvių ar materialinių kūrybos priemonių įsigijimo. XX a. 9–10 dešimtmečių sandūroje Dailininkų sąjungoje prasidėjo laipsniški pokyčiai: Lietuvos dailininkų sekcija atsiskyrė nuo „centralizuotos“ Sovietų dailininkų sąjungos, 1989 m. iš jos pasitraukė dalis vadovų – autoritetingų kūrėjų, jie sukūrė grupę „24“, o naujoji dailininkų karta į sąjungą nestojo – tai rodo jos prarastą autoritetą³².

Menininko socialinis statusas tokiu būdu tapo mažiau susietas su Dailininkų sąjunga. Ministerijos³³ prižiūrimus dailės politikos svertus, priemones ir instrumentus nagrinėjęs Viktoras Liutkus pabrėžė 1996 m. pakitusią valstybės nuostatą: dailės reikalus svarstyti ir juos spręsti turi autoritetingi specialistai – dailininkai, menotyrininkai. Taip įtvirtinamas požiūris, kad valstybei atstovaujanti Kultūros ministerija nereguliuoja dailės gyvenimo ir tą patiki patiems menininkams, o valstybė negali nustatyti meno kokybės³⁴.

Sulig devyniasdešimtiniais valstybės ir menininko santykis ėmė iš esmės keistis finansiniu ir ekonominiu požiūriu: jei sovietmečiu valdžia teikdavo (didesnes ar mažesnes) pragyvenimo garantijas ar įvairaus pobūdžio materialinį palaikymą sistemai palankiems menininkams, tai nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje fiksuojamas to stabilumo praradimas, kuris, viena vertus, iš menininkų reikalavo daugiau atsakomybės ir savarankiškumo, kita vertus – formavo neužtikrintumo dėl ateities, nestabilumo ir nesaugumo atmosferą.

4. Saugumo istorijos: erdvių saugumo pokyčiai

Devyniasdešimtiniais išryškėjo erdvių saugumo pokyčiai, kai po kriminogeninės informacijos slėpimo ar falsifikavimo sovietmečiu, atkūrus šalies nepriklausomybę tokio pobūdžio statistika tapo vieša. Kriminalinį diskursą Lietuvos žiniasklaidoje tyrusi Virginija Mačėnaitė teigia, kad:

[...] sovietiniu laikotarpiu susiformavusi tikrosios kriminalinės būklės iškraipymo kultūra, kai nusikaltimų stengiasi „nepastebėti“ ir neįtraukti į oficialią statistiką taip formuojant visuomenės

³¹ Plg. Šapoka, K. „Menas menui“ ir (ar) socialiai angažuota estetika (?): Stasio Banifaciaus-Ievos intervencijos į parodų atidarymus. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2026, t. 6, Nr. 29, p. 24, 30–31, <https://doi.org/10.51740/RT.6.29.1>.

³² Žr. Laučkaitė, L. Dailės institucijų laikysena postmodernistinio posūkio metu. In: *Lietuvos dailės kaita 1990–1996: institucinis aspektas = Changes in Lithuanian Art 1990–1996: Institutional Aspect* / vertė A. Laučka, L. Zabulienė. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija, 1997, p. 6.

³³ Kultūros ir švietimo ministerija Lietuvoje įsteigta 1990 m., o 1994 m. ji padalyta: įkurta Kultūros ministerija ir Švietimo ir mokslo ministerija. Pastaroji 2019 m. tapo Švietimo, mokslo ir sporto ministerija.

³⁴ Plačiau žr. Liutkus, V. Valstybinė dailės politika: scenarijai ir galimybės. In: *Lietuvos dailės kaita 1990–1996: institucinis aspektas = Changes in Lithuanian Art 1990–1996: Institutional Aspect* / vertė A. Laučka, L. Zabulienė. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija, 1997, p. 11–21.

*nuomonę, kad nusikalstamumas neauga ar net mažėja, žlugo atkūrus Lietuvos nepriklausomybę – nusikalstamumas pripažintas neišvengiama socialine problema.*³⁵

Šis „nuslėpimas“ sovietmečiu kūrė aukšto saugumo lygio iliuziją. Nusikalstamumą ir kitas deviacijas tyrinėjantis kriminologas Aleksandras Dobryninas teigia, jog sovietmečiu valdžios kontroliuojami žiniasklaidos kanalai pateikdavo tik oficialiai aprobuotas ir daugiausia teigiamas naujienas apie situaciją šalyje, nes informacija apie nusikaltimus prieštaravo ideologinei nuostatai apie neklasines visuomenės nekonfliktiškumą; prieigą prie „tikrosios“ informacijos turėjo tik nedaugelis ekspertų ar tyrėjų, deleguotų oficialiosios valdžios³⁶. Komunistinei sistemai žlungant, situacija sparčiai pakito ir žiniasklaida ėmė atvirai informuoti visuomenę apie kriminalines problemas. Tad būtent devyniasdešimtinių pradžioje fiksuojamas didžiausias nusikalstamumo šuolis³⁷, kurį galima sieti su 1991–1994 m. taikytos „šoko terapijos“, skirtos šalies kapitalistinei rinkos ekonomikai atkurti, šalutiniu padariniu.

Antra vertus, šalies nepriklausomybės pirmajame dešimtmetyje ne tik išaugo nusikaltimų lygis, tačiau ir šio lygio viešinimas bei skelbimas žiniasklaidoje, o tai lėmė padidėjusį nesaugumo lygį tiek objektyviu, tiek ir subjektyviu lygmenimis. Šią nuostatą išryškina kriminologė Genovaitė Babachinaitė – pasak jos, atkūrus šalies nepriklausomybę gyventojus užplūdo informacija apie įvairiausius nusikaltimus, nes žiniasklaida ypač akcentuodavo žmogaus sveikatai ar gyvybei grėsmę keliančių smurtinių nusikaltimų atvejus, nors šie sudarydavo tik 1–2 proc. visos statistikos, likusią – kiti, labiau paplitę nusikaltimai, pavyzdžiui, vagystės³⁸. Šie statistiniai duomenys detalai pateikti ir analizuoti nusikaltimus devyniasdešimtinių laikotarpiu tyrusio kriminologo Antano Dapšio sudarytoje statistikoje, pateikiančioje nusikaltimų skaičiaus augimo dinamiką šalies nepriklausomybės pradžioje³⁹. Šią dinamiką galima interpretuoti kaip objektyvaus ir subjektyvaus nesaugumo lygio padidėjimą ką tik atkūrus valstybingumą.

5. Saugumo istorijos: tapatybės klausimas

Analizuodamas devyniasdešimtinių Rytų Europos meno ir politikos santykį kultūrologas Reinas Raudas teigė, jog „buvo ir tokių, kurie visa širdimi priėmė iš Vakarų ateinančias idėjas ir stilius, ir tokių, kurie žvelgė į tai kaip į grėsmę jų ką tik išlaisvintai kultūrinei tapatybei“⁴⁰. R. Raudas tai grindžia tuo, kad vieni kultūros lauko atstovai buvo susikūrę artimesnį, kiti – ne tokį artimą santykį su komunistiniu režimu. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę būtent to (pakitusio) santykio pasekmės pasijuto tiek meninėje raiškoje, tiek ir instituciniame lygmenyje. Apie pasimetimą devyniasdešimtiniais menininkas Darius Žiūra rašo:

[n]uolat jaučiau keistą neatitikimą tarp savo būties ir parodinės veiklos. Mes, menininkai, bandėme atrodyti kaip vakariečiai, o neatitikimus priimdavome kaip asmeninius trūkumus ir nesėkmes. Labai stigo to, kas vyksta, refleksijos ir numatymo, kas bus toliau. Akademijoje gautas išsilavinimas buvo dogmatiškas ir realiame gyvenime sunkiai pritaikomas. Iš užsienio atkeliavusiuose

³⁵ Mačėnaitė, V. *Kriminalinis diskursas Lietuvos žiniasklaidoje: [magistro darbas]*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 22–23. Taip pat prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/6c267fc6-89cf-4389-8a06-a6cf11cb9ff6/content> [žiūrėta 2026-02-20].

³⁶ Plačiau apie tai žr. Dobryninas, A. *Virtuali nusikaltimų tikrovė = Virtual Reality of Crime*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 11–16.

³⁷ Plačiau apie tai žr. Gutauskas, A. *Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika*, p. 5–18; Dapšys, A. *Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas)*, p. 5–21; Acus, A.; Beteika, L.; Kraniuskauskas, L.; Spiriajevas, E. *Nusikaltimai Klaipėdoje 1990–2010 m.: erdvės, slinkty, struktūros*.

³⁸ Babachinaitė, G. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2006, t. 79, Nr. 1, p. 28. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367154980606/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> <https://www.lituanistika.lt/content/5562> [žiūrėta 2026-02-27].

³⁹ Dapšys, A. *Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas)*, p. 5–21.

⁴⁰ Raud, R. *Veikianti reikšmė: integralios kultūros teorijos metmenys / iš anglų k. vertė D. Kaladinskienė ir P. Garbačiauskas*. Vilnius: Apostrofa, 2022, p. 238.

meno kataloguose ir žurnaluose matėme, kaip atrodo naujųjų laukinių ekspresionistinė tapyba ir Anselmo Kieferio studija. Iš Ramintos Jurėnaitės sužinojome apie Rachelės Whiteread lietas baldų ir kambarių negatyvines formas, Anthony Gormley, Anishą Kapoorą ir Vienos akcionistus, susiurbėme pagrindines vakarietiškas idėjas ir orientaciją į objekto meną, tačiau savo pačių tuometinėje situacijoje – kas mes tokie, ką apskritai reiškia būti menininku naujoje Lietuvoje, koks bus mūsų gyvenimas – orientavomės labai silpnai ir apgraibomis. Buvome panašūs į augalus, išdygusius iš asfalto. Nebuvo jokios tą veiklą palaikančios infrastruktūros.⁴¹

Kitas tos pačios kartos menininkas Gintaras Makarevičius, pasakodamas apie 1997 m. Bosvilyje, Šveicarijoje, praleistą laiką menininkų rezidencijoje, taip pat išreiškia menininko savivokos pokytį, paveiktą nepriklausomybę atkūrusios šalies permainų:

[...] supratau, kad viskas, ką bedaryčiau, bus traktuojama kaip postsovietiko kūryba, ir toks požiūris mane žeidė – priklijavus šią etiketę į kūrinius nebesigilinama.⁴²

Lietuvos valstybei atkūrus nepriklausomybę ir geografiniu bei kultūriniu požiūriu iš uždaros tapus atvira, menininkai susidūrė su savivokos dilema ir siekiu suderinti *lokalumo* ir *globalumo* kategorijas meninės kūrybos, sklaidos ar strategijų požiūriu. Analizuodama jaunųjų menininkų (tyrėjos tokiais laikomi jaunesni nei 40 m.) kartos santykį su valstybe pripažinimo mechanizmų kontekste, sociologė Irena Šutinienė išskyrė dvi grupes: pirmosios grupės atstovai socialinius pripažinimo mechanizmus žinojo ir suvokė, tačiau nuo jų atsiribojo; antrąją grupę sudaro du pogrupiai: abiem jiems pripažinimo mechanizmai pažįstami ir į juos buvo įsitraukę, tik vieni žvelgė globaliai, meno lauką šiuolaikiniame pasaulyje suvokdami kaip pasaulinį, o kitiems buvo svarbus ir Lietuvos pripažinimas, šalies meno laukas bei kontekstas⁴³.

Devyniasdešimtinių saugumo istoriją paveikusi tapatybės klausimą apibendrinti galima Alexandraos Alisauskas aspektu, išryškintu 1999 m. Stokholme vykusios parodos „After the Wall“ analizėje. Dėl savo apimties ir užmojo decentralizuoti ir (ar) dekolonizuoti XX a. Europos meno istoriją, Švedijoje vykusi paroda tapo istorine. Berlyno sienos griūties dešimtmečio proga surengtoje parodoje kūrinius ekspozavo dalyviai iš visų Rytų bloko šalių. Kaip pastebėjo A. Alisauskas bei kiti autorės cituoti šios parodos recenzentai, jos užmojis buvo demokratiškas ir ambicingas, tačiau tokio masto renginys neišvengiamai susidūrė su homogenizacija, pasireiškiančia tuo, kad visi meniniai ir kultūriniai tapatybės skirtumai ir niuansai, juos egzotizuojant ir paverčiant *kitu*⁴⁴, buvo „pakišti“ po tuo pačiu „pokomunistinio meno ir kultūros skėčiu“. Sovietų Sąjungos subyrėjimas tapatybės klausimą pavertė nestabilumą veikiančia ir savaip meninę raišką lemiančia vidinio prieštaravimo „nei ten, nei čia“ situacija, o ji reikalavo „fiksuotos nacionalumo sampratos persvarstymo“⁴⁵.

6. Saugumo raiška 1990–2004 metais vizualiųjų menų pasakojimuose

Apibrėžus saugumo istorijos genetiškąją prasmę pokyčių conceptualius parametrus, šioje dalyje analizuosime jų santykį su saugumo pasakojimais pasirinktose skulptūrinėse instaliacijose ir videomene.

1985 m. Sovietų Sąjungos komunistų partijos (toliau – SSKP) Centro komiteto generaliniu sekretoriumi (oficialus valstybės vadovas) tapęs Michailas Gorbačiovas ėmė vykdyti *glasnost* (viešumo) ir

⁴¹ Žiūra, D. *Diseris*, p. 18.

⁴² „Skopinis režimas parašėse“: E. Grigoravičienės ir G. Makarevičiaus pokalbis. In: *Emisija 2004 – ŠMC* / sudarytoja L. Dovydaitytė. Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2005, p. 36.

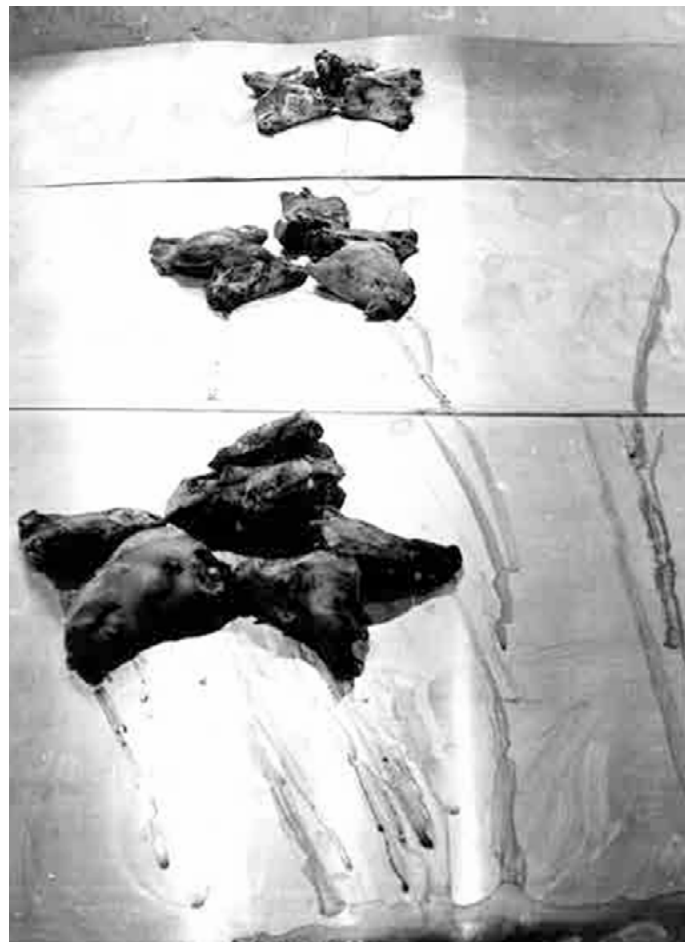
⁴³ Plačiau žr. Šutinienė, I. *Menininkų požiūriai į valstybę jų pripažinimo mechanizmų kontekste: kartų ypatumai*, p. 54–57.

⁴⁴ Alisauskas, A. 'Friends is Olvais Velcome to Lithuania': The Location of Contemporary Lithuanian Art. *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2010, Vol. 19, No. 3–4, p. 133. Taip pat prieiga per internetą: https://ktu.artun.ee/articles/2010_3_4/ktu_19_3_131-145_alisauskas.pdf [žiūrėta 2026-02-27].

⁴⁵ *Ibidem*, p. 144.

perestroikos (pertvarkos) politiką. Tokioje terpėje susidarė palankios sąlygos skleistis laisvės idealams, įžiebusiems ne tik Sąjūdžio judėjimą⁴⁶, bet ir keitusiems meno savivoką. Sąjūdžio laikotarpis, daugia-tūkstantiniai mitingai ar Baltijos kelias įgavo visuotinai jaustos laisvės, kolektyvinės drąsos įvaizdį, o tai galima traktuoti kaip sustiprėjusį visuomenės saugumo jausmą nepaisant potencialių grėsmių būti nuslopintiems valdžios jėgų. Ta drąsa veikti pastebima ir žvelgiant iš menininkų perspektyvos. Vilniaus dailės institute (dabar Vilniaus dailės akademija) 1988 m. įvyko pertvarka: „[...] perversmas Dailės institute įvyko 1988 metų pavasarį, kai šimtai studentų išėjo į Maironio gatvę ir savo kūnais užtvėrė eismą prie Šv. Onos bažnyčios.“⁴⁷ Tuo metu sovietinei santvarkai lojalus instituto rektorius buvo pakeistas, o senuosius dėstytojus taip pat keitė nauji. Pertvarka buvo įžiebta „iš apačios“ – pačių studentų iniciatyva. Po metų, 1989 m. kovo mėnesį, vyko neeilinis 12-asis LDS suvažiavimas, kuriame Sąjūdžio remiama LDS vadovybė paskelbė atsiskirianti nuo SSRS dailininkų sąjungos.

1990 m. vasario 17 d. menininkų grupė „Post Ars“ Kaune atidarė parodą pavadinimu „Kauno dailininkų instaliacijos“, kurioje savo netradiciškumu, provokatyvumu žiūrovams įsiminė du kūriniai: Alekso Andriuškevičiaus kūrinys „XXX“ – 60 prie sienos prikaltų duonos kepalų ir Česlovo Lukensko kūrinys „Persižvaigždžiavimas“ (1 iliustracija) – dvi žmogaus dydžio iš audinio padarytos penkiakampės žvaigždės bei iš kiauulių galvų (žalios mėsos) sudėliotos trys penkiakampės žvaigždės.

1 iliustracija. Česlovas Lukenskas. *Persižvaigždžiavimas*, 1990. Gintauto Stulgaičio nuotrauka

⁴⁶ Plačiau žr. Ramonaitė, A. Stipriųjų ir silpnųjų ryšių svarba protesto mobilizacijai: Sąjūdžio genezė ir raida 1987–1988 metais. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, t. 29, Nr. 2, p. 199–217, <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2011.2.6131>; Kraniauskas, L. Mobilizuojančio komunikacijos tinklo plėtra: Sąjūdžio augimas Klaipėdoje 1988 m. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2011, t. 29, Nr. 2, p. 156–198, <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2011.2.6130>.

⁴⁷ Pokalbis su Nomedu ir Gediminu Urbonais / kalbino K. Šapoka. In: *(Ne)priklausomo šiuolaikinio meno istorijos = (In)dependent Contemporary Art Histories* / sudarė V. Michelkevičius, K. Šapoka. Vilnius: Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga, 2011, p. 179.

Šios parodos recepcija išryškina skirtingus saugumo pasakojimus: skulptoriaus Sauliaus Žirgolio iniciatyva paroda buvo uždaryta po trijų dienų, o ant galerijos durų buvo prikaltas protesto raštas:

[...] prieš šią amoralią akciją Dailininkų sąjungos patalpose: prieš diletantizmą mene, prieš šventos kasdieninės duonos išniekinimą, prieš apsišaukėlių „menininkais“ afišavimąsi neturint ką pasakyti [...].⁴⁸

Žvelgiant iš „Post Ars“ balso arba naracijos taško, Atgimimo laikotarpio euforija įžiebė drąsą, laisvės pojūtį ir poreikį atitrūkti nuo sustabarėjimo siūlant tuo laikotarpiu radikalias meninės raiškos formas. Tame pačiame laike ir erdvėje protestavusiam Sauliui Žirguliui paroda sukėlė nesaugumo jausmą, poreikį priešintis prasidėjusiems „amoraliems“ pokyčiams. Naratologiniu požiūriu saugumo pasakojimas šitaip įgyja du skirtingus balsus – „Post Ars“ ir S. Žirgolio, – konstruojamus diskursyviai ir suteikiančius saugumo pasakojimui diskurso struktūrą.

Kitas saugumo polifoniją išryškinantis pavyzdys – 1994 m. Artūro Railos skulptūrinė instaliacija „Lopšys, garantuojantis pragmatišką infantilumą“ (2 iliustracija).

2 iliustracija. Artūras Raila. *Lopšys, garantuojantis pragmatišką infantilumą*, 1994.

Šaltinis: Lietuvos kultūros institutas: https://lithuanianculture.lt/kulturos-naujienos/2024/10/10/keturiolika-lietuvos-nacionalinio-dailes-muziejaus-parodos-praturtina-lietuvos-sezono-prancuzijoje-programa/attachment/03_-arturas-raila-lopsys-garantuojantis-pragmatiska-infantiluma-1994-lietuvos-nacionalinis-dailes-muziejus-3/

Semantiškai vaiko lopšys žymi ramybę, saugumą, globą, tačiau A. Raila lopšiui pasitelkė spygliuotą tekinto plieno vielą, kuri buvo „nuimta nuo Šiaurės miestelio sienų“⁴⁹. Saugumo ir grėsmės disonansas plastiniame-medžiaginiame lygmenyje skelbia apie saugumo stoką. Šiame kūrinio ryškus pasakojimo laiko aspektas. Lopšys – nuoroda į ankstyviausią žmogaus raidos stadiją, kūdikystę, taip pat metoniškai atstojančią ką tik „gimusią“, nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą, kuriai grįžti laiku atgal į lopšį – grėsminga. A. Railos kūrinio, kuris traktuojamas kaip saugumo pasakojimas, pavojingai aštraus paviršiaus lopšį naratologiškai galima suvokti kaip *analepsę*, arba ankstesnio įvykio papasakojimą. Plieninės vielos skelbiama grėsmė tuo pačiu indikuoja praeitį (sovietmetį) kaip grėsmę, į kurią jau žvelgiama ne iš vidaus, tačiau iš šono, kaip į atskirą, jau atsietą „objektą“.

Jei „Post Ars“ parodoje skirtingi saugumo pasakojimai išryškėjo susidūrus skirtingoms socioestetinėms pažiūroms, A. Railos kūriniu kalbama apie fizinio ar materialinio saugumo poreikį ir jo stoką.

⁴⁸ Survilaitė, M. Su menu prieš meną: pirmosios „Post Ars“ parodos. In: *Post Ars partitūra* / sudarytoja A. Narušytė. Vilnius: M puslapiai: Šiuolaikinio meno centras, 2017, p. 60.

⁴⁹ Raila Artūras: menotyrininko Kęstučio Šapokos tekstas su Artūro Railos komentarais. LTMKS. Prieiga per internetą: <https://www.letmekoo.lt/artists/raila-arturas/> [žiūrėta 2026-02-27].

Idealistinis tikėjimas apie kartu su šalies nepriklausomybe išsiskleidusią gerovę, saugumą ir klestėjimą buvo paneigtas devyniasdešimtinių tikrovės, kai ideologinės grėsmės socialiniam kūnui pakeitė ar papildė išaugusios fizinės ir materialinės grėsmės. Šis A. Railos kūrinio sąrangoje akcentuojamas jausmo suaktyvinimas per aštrius paviršius kuria saugumo *fenomenologinį pasakojimą*, kai naratyvas konstruojamas per temporalumo (skirtingų laiko modalumų) ir jausminio suvokimo struktūras.

Algirdo Mykolo Brazausko vadovaujama Lietuvos demokratinė darbo partija priešrinkiminėje kampanijoje 1993 m. žadėjo apginti žmones nuo sunkios ekonominės naštos, nulemtos perėjimo į kapitalizmą, tačiau nors ši partija rinkimus laimėjo, 1997 m. atliktos apklausos rodo, kad pažadas nebuvo ištesėtas ir dalis visuomenės toliau jautėsi nesaugiai⁵⁰. Apie tai svarstyti leidžia ir Algio Lankelio 1994 m. įvykinto meno kūrinys „Užtvara“ (3 iliustracija).

3 iliustracija. Algis Lankelis. *Užtvara*, 1994.

Šaltinis: Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga:

<https://www.letmekoo.lt/wp-content/uploads/2013/09/Algis-Lankelis-Uztvara1994.jpg>

Kaip teigė autorius, „[...] kaip tik buvo laikas, kai socialdemokratai, buvusi komunistų partija, grįžo į valdžią. Taigi, pastačiau darbą prie namo, kuriame 1918 m. buvo skelbiama tarybų valdžia“⁵¹. Iš raundonai nudažytų medinių konstrukcijų sudaryta užtvara pabrėžia erdviniams menams pamatinę uždarumo-atvirumo dialektiką ir perteikia vidaus politikos realijų veikiamas saugumo stokos nuojautas. A. Lankelio kūrinys anachroniškai formuoja *analepsės* pasakojimą nukeldamas į XX a. pradžios politinius įvykius, kurie tuo pačiu metu (ironiškai ar nerimaujant?) gretinami su buvusios Lietuvos komunistų partijos pasiekimais per rinkimus 1993 metais.

⁵⁰ Žr. Gaidys, V. Lithuania: Transitional Fears after Independence. In: *Fears in Post-Communist Societies: A Comparative Perspective* / Eds. V. Shlapentokh, E. Shiraev. New York: Palgrave Macmillan, 2002, p. 98.

⁵¹ Pokalbis su Algiu Lankeliu apie *site-specific* kūrybą, visose gyvenimo srityse dominuojančią intuiciją ir praeitį / kalbino A. Gajauskas. *Artnews.lt*, 2012 m. vasario 2 d. Prieiga per internetą: <https://artnews.lt/pokalbis-su-algiu-lankeliu-apie-site-specific-kuryba-visose-gyvenimo-srityse-dominuojancia-intuicija-ir-praeiti-14192> [žiūrėta 2026-02-28].

Devyniasdešimtinių pradžioje parodose pradėjusios dalyvauti menininkės Eglė Rakauskaitė 20 minučių trukmės videoperformansas „Taukuose“ (1998) susideda iš trijuose ekranuose sinchroniškai transliuojamų nuogos menininkės galvos, torso ir kojų vaizdo įrašų (4 iliustracija).

4 iliustracija. Eglė Rakauskaitė. *Taukuose*, 1998.

Šaltinis: ADAGP, Paris: <https://awarewomenartists.com/en/artiste/egle-rakauskaite-egle-rake/>

E. Rakauskaitė kūrinyje yra horizontaliai panirusi taukus, kurie iš pradžių dar yra šviesūs, šildantys, bet palaipsniui sutirštėja, keičia spalvą, vis labiau suvaržo, įkalina menininkės kūną ir taip išryškina *laiko* aspektą. Kūrinys kalba apie moteriškumą ir grožio idealus, referuoja į meno istoriją (*analepsės*), pabrėžia kūno marumą (*prolepsės*), laikinumą, pažeidžiamumą – taip saugumo *istoriją* aptaria iš fizinės-materiailios perspektyvos bei plėtoja saugumo fenomenologinį pasakojimą.

Žvelgiant formaliai, prasminiame sluoksnyje yra svarbus menininkės naudojamas medžiagiškumas, konkrečiai – gyvūniniai taukai, kuriuos įmanu sieti su to meto ekonomine situacija. Taukai kaip mažiau maistinga, tačiau gerokai pigesnė sviesto ar kepimo aliejaus alternatyva būdavo naudojami daugelyje to meto namų ar maisto įstaigų virtuvių. Taip pat taukai gali būti laikomi ir kaimiško gyvenimo ar kaimiškos virtuvės atributu. Šitaip menininkė su Vilniumi labiausiai gretinamas šiuolaikines avangardiškas meno praktikas simboliškai išplečia į už didžiųjų miestų esančius ir savitus kultūrinius ypatumus turinčius regionus. Tuo pačiu tai formuoja ir laiko kryptį į praeitį, kai taukai maisto gamyboje buvo ne alternatyvus, tačiau vyraujantis produktas. Tokia naratologinė *analepsė* leidžia svarstyti apie (menininkų) kultūrinę tapatybę kaip saugumo plotmę ne vien „laisvų Vakarų“ – „uždarytų Rytų“, tačiau ir miesto–kaimo dialektikoje bei XX–XXI a. sandūrai aktualios vis spartėjančios urbanizacijos kontekste.

Deimanto Narkevičiaus 2004 m. videokūrinyje „Kartą XX amžiuje“ pateikta filmuota medžiaga iš 1991 m. Vilniaus Lukiškių aikštėje vykusio Lenino paminklo nukėlimo (5 iliustracija).

5 iliustracija. Deimantas Narkevičius. *Kartą XX amžiuje*: [videokadras], 2004.

Šaltinis: Wende Museum: <https://wendemuseum.org/exhibition/questionable-history/>

Interneto archyvuose galima rasti daug šį momentą užfiksavusių įrašų. Juose matyti susibūrusi didžiulė minia žmonių, kuri žvelgia, kaip keliamuju kranu pamažu pritaaisomi Lenino paminklą apimantys lynai, atmosfera minioje vis kaista ir galiausiai paminklą nukėlus, tiksliau – nuplėšus, minia pratrūksta ovacijomis, džiugiais šūksniais, plojimais, perteikiančiais palengvėjimo ir euforijos akimirką. D. Narkevičius savo medžiagą sumontavo atvirktiniu principu – minia tarsi ko nors laukia, vėliau ima ploti ir šūkauti, po to žvelgia, kaip ant postamento keliamuju kranu pastatomas Lenino paminklas. Totalitarinė tikrovė ir jos simbolis šio videokūrinio „tikrovėje“ visiems plojant ir džiūgaujant „sugrįžta“ į centrinę miesto aikštę, taip žiūrovo vaizduotėje sujaukdami istorijos linijiškumą.

D. Narkevičiaus videokūrinyje artikuliuojama šiuolaikiniam menui aktuali vaizdo dokumentalumo ir fikcijos ryšio problematika: vaizdo įrašymo priemonės tikrovę fiksuoja tarsi objektyviai, dokumentuoja tarsi nešališkai, tačiau D. Narkevičiaus videokūrinys primena apie vaizdų ir dokumentų nepatikimumą, galimybes jais manipuliuoti propagandos tikslais⁵², kai grėsmė slepiasi po apgaulingu saugumo apsiaustu. Taip pat ne mažiau svarbiu kūrinio prasminiu dėmeniu tampa ir skulptūros kaip meno šakos funkcinė-istorinė raida. 1952 m. pagal Nikolajaus Tomskio projektą centrinės miesto (Lukiškių) aikštės viduryje pastatytas ir XX bei XXI amžių sandūroje į Grūto parką perkeltas Lenino

⁵² Plg. Šermukšnytė, R. Tautos atminties vaizdai: vizualinis XX a. Lietuvos istorijos stereotipizavimas Lietuvos dokumentikoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 15, p. 81–89, <https://doi.org/10.15388/LIS.2005.37124>.

paminklas simbolizavo Sovietų Sąjungos imperinę galybę ir komunistinės ideologijos pergalę bei klestėjimą. Sovietmečio meno tyrėjai teigia, jog chruščioviniu laikotarpiu prestižiškiausias buvo būtent paminklų kūrėjo statusas⁵³ – dėl šio aspekto „Kartą XX amžiuje“ veikia kaip kritinis socialinio menininko statuso po šalies nepriklausomybės atkūrimo persvarstymas, užklausančias apie tai, ar (ir) kiek kūrėjų statuso formavimo(si) ypatumai bei meno ir valstybės santykis to meto dabartyje pasikeitė ar net grįžo ten, kur jie buvo sovietmečiu.

Išvados

Straipsnyje saugumas traktuojamas kaip sąvoka, kurios branduolį sudaro šios kategorijos: stabilumas / tęstinumas, (saugumo) erdvės ir tapatybė, kurios Lietuvoje devyniasdešimtiniais daugiau ar mažiau transformavosi esant santykiui su praėjusia sovietmečio epocha. Būtent šių saugumo fenomeno struktūrinių dėmenų besiklostantys pokyčiai ar kitaip – įvykiai pereinamuoju laikotarpiu, t. y. 1990–2004 m., sudaro sąlygas į saugumą žiūrėti kaip į tam tikrą pasakojimą. Naratyvinė saugumo *pasakojimo* organizacija saugumą traktuoja ne kaip ontologinę substanciją, o kaip naratyvinę formą, per kurią saugumas tampa veiksmingas ir įgauna raišką tiek, kiek jis yra pasakojamas – kūniškai išgyvenamas, diskursiškai formuluojamas ir instituciškai įtvirtinamas.

Lietuvos devyniasdešimtinių *saugumo* reiškinių artikuliacijas vertinant saugumo *pasakojimo* naratyviniu aspektu, skulptūrinėse instaliacijose ir videomene išryškėjo trys skirtingi struktūriniai saugumo *pasakojimai*: 1) kalbinę artikuliaciją turinti diskursinė struktūra („Post Ars“ paroda); 2) fenomenologinis pasakojimas kaip temporalinė jusliškai aktyvi struktūra (A. Railos ir E. Rakauskaitės kūriniai); 3) sociokultūrinės tikrovės istorinė struktūra (A. Lankelio ir D. Narkevičiaus kūriniai).

Lietuvos devyniasdešimtinių saugumo kategorijos sociokultūrinių pokyčių palyginimas su analizuojamais meno kūriniais leidžia teigti, jog tiriamuoju laikotarpiu (1990–2004 m.) meniniame gyvenime aktyviai dalyvavę kūrėjai *savąją* dabartį artikuliuavo *per* naratologines analepses ir prolepses, (ne)saugumo šaltiniais labiau laikydami ne (tik) fizinės-kriminogeninės ar socioekonominės kilmės pavojus, o visuomenės sovietinės patirties pasekmes bei ateities ir progreso apologetiką – šitaip buvo klausiama apie nepriklausomybę atkūrusios valstybės judėjimo kryptį, veikiamą praeities patyrimo ir ateities lūkesčių.

Interesų konfliktas

Autorius deklaruoja, kad jokio interesų konflikto nėra.

Apie autorių

Tautvydas Petrauskas – dailėtyrininkas, dailės kritikas, Lietuvos kultūros tyrimų instituto Šiuolaikinės Lietuvos kultūros skyriaus menotyros krypties doktorantas. Rengiamos disertacijos tema – „Saugumo raiška Lietuvos 1990–2004 m. skulptūros, objekto ir instaliacijos mene“. Mokslinių interesų kryptys: Lietuvos ir Vakarų pokario dailė ir šiuolaikinis menas, dailės kritikos istorija ir teorija.

ORCID

Tautvydas Petrauskas <https://orcid.org/0009-0008-3414-8392>

⁵³ Jankevičiūtė, G. Sudarytojos žodis. In: *Teodoras Kazimieras Valaitis (1934–1974): parodos katalogas [2014 m. lapkričio 14 d.–2015 m. vasario 1 d., Nacionalinė dailės galerija, Vilnius]* / parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja G. Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 11.

Literatūra

- Acus, Arūnas; Beteika, Laimonas; Kraniauskas, Liutauras; Spiriajevas, Eduardas. *Nusikaltimai Klaipėdoje 1990–2010 m.: erdvės, slinkty, struktūros*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
- Alisauskas, Alexandra. 'Friends is Olvais Velcome to Lithuania': The Location of Contemporary Lithuanian Art. *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 2010, Vol. 19, No. 3–4, p. 131–145. Taip pat prieiga per internetą: https://ktu.artun.ee/articles/2010_3_4/ktu_19_3_131-145_alisauskas.pdf [žiūrėta 2026-02-27].
- Babachinaitė, Genovaitė. Saugumo jausmo ir nusikaltimų baimės raida Lietuvoje. *Jurisprudencija*, 2006, t. 79, Nr. 1, p. 25–30. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2006~1367154980606/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-27].
- Bourbeau, Philippe. A Multidisciplinary Dialogue on Security. In: *Security: Dialogue Across Disciplines* / Ed. Philippe Bourbeau. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 1–21. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316227671.001>
- Buzan, Barry. *Žmonės, valstybės ir baimė: tarptautinio saugumo studijos po Šaltojo karo* / iš anglų k. vertė Aurimas Andrusis... [et al.]. Vilnius: Eugrimas / ALK, 1997.
- Dapšys, Antanas. Nusikalstamumo tendencijos ir jo prevencijos perspektyvos Lietuvoje (kriminologinis prognostinis aspektas). *Jurisprudencija*, 1999, t. 11, Nr. 3, p. 5–21. Taip pat prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/cris/entities/publication/d9242add-9fbc-4bc7-bd3e-9c93ceac9a9b> [žiūrėta 2026-02-27].
- Demografinis, ekonominis, energetinis, maistinis ir epidemiologinis moderniosios Lietuvos visuomenės ir tautos atsparumas (1883–2023): pagrindiniai projekto rezultatai ir rekomendacijos* / parengė Zenonas Norkus. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2026. Prieiga per internetą: https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Demografinis_ekonominis_energetinis_maistinis_ir_epidemiologinis_atsparumas.pdf [žiūrėta 2026-09-28].
- Dobryninas, Aleksandras. *Virtuali nusikaltimų tikrovė = Virtual Reality of Crime*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
- Ėmužis, Marius. Reformos, integracija ir skurdas: kokią nepriklausomybės istoriją rašysime? *Naujasis Židinys-Aidai*, 2025, Nr. 7, p. 29–36. Taip pat prieiga per internetą: <https://nzidiny.lt/marius-emuzis-reformos-integracija-ir-skurdas-kokia-nepriklausomybes-istorija-rasy-sime-2025-nz-a-nr-7/> [žiūrėta 2026-02-27].
- Frank, Eglė. Devyniasdešimtiniai amžiniai. *Šiaurės Atėnai*, 2025 m. vasario 14, Nr. 3 (1451), p. 2. Taip pat prieiga per internetą: <https://www.satenai.lt/wp-content/uploads/2024/12/Nr.3-1451-2025-02-14.pdf> [žiūrėta 2026-02-27].
- Gaidys, Vladas. Lithuania: Transitional Fears after Independence. In: *Fears in Post-Communist Societies: A Comparative Perspective* / Eds. Vladimir Shlapentokh, Eric Shiraev. New York: Palgrave Macmillan, 2002, p. 97–109.
- Genette, Gérard. *Pasakojamasis diskursas: metodo išbandymas* / iš prancūzų k. vertė Dainius Vaitiekūnas. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2022.
- Giddens, Anthony. *Sociologija* / iš anglų k. vertė Jūratė Markevičienė, Donatas Masilionis, Algimantas Valantiejus. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Gutauskas, Aurelijus. Organizuotas nusikalstamumas Lietuvoje: faktinė padėtis ir teisėsaugos institucijų praktika. *Jurisprudencija*, 2003, t. 49, Nr. 41, p. 5–18. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2003~1367182475746/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-27].
- Herrington, Jonathan. Philosophy: The Concepts of Security, Fear, Liberty, and the State. In: *Security: Dialogue Across Disciplines* / Ed. Philippe Bourbeau. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, p. 22–44. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316227671.002>
- Jankevičiūtė, Giedrė. Įvadas. In: *Lietuvos dailininkų sąjunga*. Kn. 1 = *Lithuanian Artists' Association*. Book 1 / redakcinė taryba: Vaclovas Krutinis (pirmininkas)... [et al.]. Vilnius: Lietuvos dailininkų sąjungos PĮ Dailės leidybos ir informacijos centras, 2002, p. 9–14.
- Jankevičiūtė, Giedrė. Sudarytojos žodis. In: *Teodoras Kazimieras Valaitis (1934–1974): parodos katalogas [2014 m. lapkričio 14 d.–2015 m. vasario 1 d., Nacionalinė dailės galerija, Vilnius]* / parodos kuratorė ir katalogo sudarytoja Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 11–13.
- Jonušys, Laimantas. Mano ir mūsų devyniasdešimtiniai. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2026, Nr. 3, p. 44–47.

- Kavaliauskas, Tomas. Apie Zenono Norkaus teleologinį mąstymą klausiant: ar Vidurio Europoje pokomunistinė transformacija jau užbaigta? *Darbai ir dienos*, 2012, t. 58, p. 323–335. Taip pat prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/31108d83-74c6-49b6-a740-8adffdfef961/content> [žiūrėta 2026-02-20].
- Keršytė, Nijolė. *Pasakojimo pramanai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.
- Kmita, Rimantas. *Pietinia kronikas: popromanas*. Vilnius: Tyto alba, 2016.
- Kraniauskas, Liutauras. Mobilizuojančio komunikacijos tinklo plėtra: Sąjūdžio augimas Klaipėdoje 1988 m. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2011, t. 29, Nr. 2, p. 156–198. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2011.2.6130>
- Kuodis, Raimondas. Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos. *Pinigų studijos*, 2008, t. 12, Nr. 2, p. 97–105. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2008~1367153072185/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-20].
- Laučkaitė, Laima. Dailės institucijų laikysena postmodernistinio posūkio metu. In: *Lietuvos dailės kaita 1990–1996: institucinis aspektas = Changes in Lithuanian Art 1990–1996: Institutional Aspect* / vertė Alfonsas Laučka, Laima Zabulienė. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija, 1997, p. 5–10.
- Liutkus, Viktoras. Valstybinė dailės politika: scenarijai ir galimybės. In: *Lietuvos dailės kaita 1990–1996: institucinis aspektas = Changes in Lithuanian Art 1990–1996: Institutional Aspect* / vertė Alfonsas Laučka, Laima Zabulienė. Vilnius: Tarptautinė dailės kritikų asociacija, 1997, p. 11–21.
- Mačėnaitė, Virginija. *Kriminalinis diskursas Lietuvos žiniasklaidoje: [magistro darbas]*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010. Taip pat prieiga per internetą: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/6c267fc6-89cf-4389-8a06-a6cf11cb9ff6/content> [žiūrėta 2026-02-20].
- Matulionis, Arvydas Virgilijus. *Sociologija* / 2-oji laida. Vilnius: Homo liber, 2002.
- Morkevičius, Vaidas; Norkus, Zenonas. Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2012, t. 31, Nr. 2, p. 75–152. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2012.2.393>
- Niauronytė, Aira. Kalbos inspekcija žmonių širdyse. *Literatūra ir menas*, 2024 m. kovo 8 d., Nr. 5, p. 22–24. Taip pat prieiga per internetą: <https://literaturairmenas.lt/literatura/aira-niauronyte-kalbos-inspekcija-zmoniu-sirdyse> [žiūrėta 2026-02-20].
- Norkus, Zenonas. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?: pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. Taip pat prieiga per internetą: https://www.old.vu.lt/site_files/LD/Kokia_demokratija_koks_kapitalizmas.pdf [žiūrėta 2026-02-20].
- Paulavičius, Balys Kęstutis. Užimtumas ir nedarbas Lietuvoje 1990–2000 metais. *Istorija*, 2000, t. 45, p. 56–59. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367186222612/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-02-20].
- Pietinia kronikas: [filmas]* / filmo režisierius – Ignas Miškinis, scenarijaus autorė – Eglė Vertelytė, 2024.
- Pokalbis su Algiu Lankeliu apie *site-specific* kūrybą, visose gyvenimo srityse dominuojančią intuityją ir praeitį / kalbino Auridas Gajauskas. *Artnews.lt*, 2012 m. vasario 2 d. Prieiga per internetą: <https://artnews.lt/pokalbis-su-algiu-lankeliu-apie-site-specific-kuryba-visose-gyvenimo-srityse-dominuojancia-intuicija-ir-praeiti-14192> [žiūrėta 2026-02-28].
- Pokalbis su Nomeda ir Gediminu Urbonais / kalbino Kęstutis Šapoka. In: *(Ne)priklausomo šiuolaikinio meno istorijos = (In)dependent Contemporary Art Histories* / sudarė Vytautas Michelkevičius, Kęstutis Šapoka. Vilnius: Lietuvos tarpdisciplininio meno kūrėjų sąjunga, 2011, p. 168–197.
- Raila Artūras: menotyrininko Kęstučio Šapokos tekstas su Artūro Railos komentarais. *LTMKS*. Prieiga per internetą: <https://www.letmekoo.lt/artists/raila-arturas/> [žiūrėta 2026-02-27].
- Raud, Rein. *Veikianti reikšmė: integralios kultūros teorijos metmenys* / iš anglų k. vertė Dalia Kaladinskienė ir Paulius Garbačiauskas. Vilnius: Apostrofa, 2022.
- Ramonaitė, Ainė. Stipriųjų ir silpnųjų ryšių svarba protesto mobilizacijai: Sąjūdžio genezė ir raida 1987–1988 metais. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2011, t. 29, Nr. 2, p. 199–217. <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2011.2.6131>
- Saugoti. *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <https://etimologija.balt nexus.lt/?w=s%C3%A1lugoti> [žiūrėta 2026-05-28].

- „Skopinis režimas paraštėse“: Erikos Grigoravičienės ir Gintaro Makarevičiaus pokalbis. In: *Emisija 2004 – ŠMC* / sudarytoja Linara Dovydaitytė. Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2005, p. 36–42.
- Sovietmečio menas – aktualus? / Rasos Andriušytės-Žukienės ir Kastyčio Antanaičio pokalbis; parengė Vaida Milkova. *Diena.lt*, 2010 m. sausio 5 d. Prieiga per internetą: <https://diena.lt/santaka/sovietmecio-menas-aktualus-263442> [žiūrėta 2026-03-01].
- Survilaitė, Miglė. Su menu prieš meną: pirmosios „Post Ars“ parodos. In: *Post Ars partitūra* / sudarytoja Agnė Narušytė. Vilnius: M puslapiai: Šiuolaikinio meno centras, 2017, p. 58–77.
- Šapoka, Kęstutis. „Menas menui“ ir (ar) socialiai angažuota estetika (?): Stasio Banifaciaus-Ievos intervencijos į parodų atidarymus. *Aktualu rytoj / Relevant Tomorrow*, 2026, t. 6, Nr. 29, p. 8–45. <https://doi.org/10.51740/RT.6.29.1>
- Šermukšnytė, Rūta. Tautos atminties vaizdai: vizualinis XX a. Lietuvos istorijos stereotipizavimas Lietuvos dokumentikoje. *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 15, p. 81–89. <https://doi.org/10.15388/LIS.2005.37124>
- Šutinienė, Irena. Menininkų požiūriai į valstybę jų pripažinimo mechanizmų kontekste: kartų ypatumai. In: Krukauskienė, Eugenija; Kublickienė, Lilija; Matulionis, Arvydas; Rapoportas, Sergejus; Šutinienė, Irena. *Menininkas ir valstybė: socialinis psichologinis aspektas*. Vilnius: Eugrimas: 2003, p. 33–60.
- Vaitiekūnas, Dainius. Gérard'o Genette'o naratologija. *Žmogus ir žodis*, 2002, t. 2, Nr. 4, p. 30–42. Taip pat prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367177515462/datas-treams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2026-03-01].
- Žemgulis, Vytautas. Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas. *Problemos*, 2004, t. 66, p. 52–65. <https://doi.org/10.15388/Problemos.2004.66.6633>
- Žiūra, Darius. *Diseris: [autobiografinė proza]*. Vilnius: Kitos knygos: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2024.